

Ahşaptan yapılmış kadınlar mahfili geç tarihli olup bir önem arzemesi de ceviz ağacından olan minberi caminin inşaatından yirmi yedi yıl sonra yapılmış gerçek bir sanat eseridir. Minberin üzerine sağ yan kısmına hakkedilen, sülüs hatla yazılmış girifti istifli iki satırlık Arapça kitâbede bunun İlyas adında bir usta tarafından 983 (1575) yılında yapıldığı kayıtlıdır. Üçgen aynalıkları ve korkuluk şebekelelerinde altı kollu yıldızdan gelişen çokgenlerden meydana gelmiş geometrik desenler içeren ajurlu panolar bulunmaktadır.

Caminin avlusunda, üzeri altı adet sütuna dayanan kubbeli yeni bir çatı ile örtülü mermer şadırvan haznesi vardır. Bunun suyu Akbaldır deresinden alınmaktaydı. Fazla bir mimari özelliği olmayan medresesi avlunun iki yanındaki küçük hücrelerden meydana gelmektedir. Bu mütevazı ölçüdeki külliye'nin hazîresi ise caminin doğu tarafındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Çağatay Uluçay – İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939, s. 101-102, rs. 27; İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, [baskı yeri yok] 1946, I, 172-178; Keşfi Karadanişman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Ankara 1977, s. 25-26; Feridun M. Emecen, XVI. Asırda *Manisa Kazâsi*, Ankara 1989, s. 33, 87-89; Çağatay Uluçay, "İbrahim Çelebi Mahallesi ve Camii Hakkında", *Gediz*, sy. 80, Manisa 1945, s. 3-5; M. Zeki Oran, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *VD*, V (1962), s. 76-77, rs. 42.

ENİS KARAKAYA

İBRÂHİM ed-DESÜKÎ

(bk. DESÜKÎ, İbrâhim).

İBRÂHİM b. EDHEM

(إبراهيم بن ادھم)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr
(ö. 161/778 [?])

Zâhid, sûfi ve muhaddis.

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Anne ve babasının hac için Mekke'de bulunduğu sırada orada doğduğunu söyleyenler de vardır. Ailesi Arap kabilelerinden Benî İcl'e veya Temîm'e mensuptur. Hakkında kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Genç yaşta zühd yoluna girmeye karar verinceye kadar Horasan'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Memleketinden ayrılmadan önce birçok hizmetçisi bulunan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğuna dair kayıtlar, Belh hükümdarı

veya hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu şeklindeki rivayetlerden daha doğru görünmektedir. Sahip bulunduğu bütün dünya nimetlerinden vazgeçip zühd yolunu seçmesi sebebiyle destanlaştırılan hayatına dair bilgiler arasında önemli farklılıklar görüldüğü gibi tarihî kimliğiyle menkıbelerde anlatılan şahsiyeti arasında da ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir.

Kaynaklarda İbrâhim b. Edhem'in zühd yoluna girmesine sebep olan menkıbevî bazı olaylardan söz edilmekte olup bunların en meşhuru, hizmetçisi İbrâhim b. Beşşâr'ın bizzat kendisinden dinleyip naklettiği hadisedir. Buna göre İbrâhim b. Edhem gençlik çağında avlanırken iki defa, "Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?" şeklinde gapipten bir ses duymuş, aynı sesi üçüncü defa atının sırtındaki eyerin kaşından da işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terkedip zühd yoluna girmeye karar vermiş, Abdullah b. Mübârek'in de aralarında bulunduğu altmış kadar ilim yolcusu gençle birlikte Mekke'ye doğru yola koyulmuştur. Başlangıçta, sahip olduğu geniş imkânları geride bırakıp vatanından ayrılmak kendisine ağır gelmişse de bir daha geri dönmek için nefesine karşı çetin bir mücadele vermiş ve kararında sebat etmeyi başarmıştır. Bu sıradaki ruh halini, "Birçok acı çektim, ancak vatanımdan ayrılmak kadar ağır geleni olmadı; nefsime karşı en şiddetli kavgayı vatan hasreti hususunda verdim" şeklinde dile getirmiştir. Bir müddet sonra beraber yola çıktığı gruptan ayrıldığı anlaşılan İbrâhim b. Edhem çölde tek başına aylarca seyahat etmiş, menkıbeye göre bu sırada tanımadığı bir kişi ona arkadaş olup "ism-i a'zam" duasını öğretmiştir. İbrâhim b. Edhem bu duayı okuyunca Hızır'la buluşmuş, Hızır ona ism-i a'zamı öğreten zâtın Dâvud adında bir kişi, diğer bir rivayete göre İlyas olduğunu bildirmiştir. Hücvîrî ise İbrâhim b. Edhem'e ism-i a'zamı bizzat Hızır'ın öğrettiğini söyler (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 202). İbn Asâkir, İbrâhim b. Edhem'in Abbâsî itilâlcisi Ebû Müslim-i Horâsânî'den kaçtığı için vatanından ayrıldığını belirtmektedir (*Târihu Dimaşk*, II, 372). Bu bilgi doğruysa Belh'ten 129 (747) yılı civarında ayrılmış olmalıdır.

Horasan'dan ayrıldıktan sonra Şam, Irak, Hicaz ve Rum (Anadolu) bölgelerine seyahatler yapan İbrâhim b. Edhem Mansûre (el-Masîsa), Sûr, Kayseriye (o zamanki Şam bölgesinin sahil şehri), Humus, Askalân, Beyrut, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Kudüs, İskenderiye, Trablus, Antakya,

Tarsus, Maraş gibi şehirleri dolaşır bostan bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yaparak elinin emeğiyle geçinmeye çalışmıştır. Hayatının en az yirmi dört yılını geçirdiği Dimaşk'ta hemşehrisi Şâkik-i Belhî ile karşılaştığında ona memleketinde bulamadığı huzuru Şam beldelelerinde bulunduğunu söylemiştir. Mekke'de iken babasının vefat ettiğini haber alınca ülkesine giderek babasının vasiyeti üzerine malını gerekli yerlere dağıttıktan sonra kendi payını da diğer vârislere bırakıp tekrar Mekke'ye dönmüştür. Bazı kaynaklara göre Belh'ten ayrılmadan önce evlenmiş, bu evlilikten bir oğlu olmuştur; Ebû İshak künyesini bu sebeple almış olmalıdır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla daha sonra hiç evlenmemiş, bununla birlikte evlenip çocuk sahibi olmanın kendi bulunduğu durumdan daha hayırlı olduğunu da açıkça ifade etmiştir.

İbrâhim b. Edhem'in kara ve deniz seferlerine katıldığı, Bizanslılar'a karşı yapılan son deniz seferi esnasında ismi belirtilmeyen bir adada vefat ettiği kaydedilmektedir. Ölüm yılı için 130 (748), 140, 161, 162, 163 (780), 164 ve 166 gibi tarihler verilmekle birlikte kaynakların çoğu 161 (778) veya 162 (779) yılını zikretmektedir. Defnedildiği yerle ilgili olarak da Şam bölgesi, Askalân, Bağdat, Bizans'a ait bir ada, Sûkîn veya Sûfenen Kalesi, Mısır, Lût kavminin helâk edildiği mahal gibi çeşitli yerler zikredilmektedir. Ancak onun, kız kardeşinin oğlu şair İbn Künâse'nin "garp toprağındaki mezar" diye tanıttığı kabrinin Şam bölgesinde sahile yakın bir yerde bulunduğu kabul edilmektedir.

Ignaz Goldziher, Reynold Alleyne Nicholson, Ebû'l-Alâ el-Affî gibi araştırmacılar, İbrâhim b. Edhem gibi şahsiyetlerin riyâzet hayatını tercih etmelerini Belh'teki Budizm'in etkisine bağlamışlarsa da bu görüşün birçok bakımdan tutarsızlığı ortaya konmuştur (Ali Sâmî en-Neşşâr, III, 407-412). Öte yandan İbrâhim b. Edhem'in giydiği yün abâyı Kûfeli Şîî zâhidlerin de bir şiar olarak giydiği hatırlatılmış, ayrıca av sırasında meydana gelen bir olaydan sonra dua ederken, "Rabbim beni koruduğu sürece ..." şeklinde bir ifade kullanmasında hareketle onun kendisini Şîî imamlar gibi mâsum saydığı söylenmiş, buna benzer sebeplere dayanarak İbrâhim b. Edhem'in zühd hayatının Şîî kaynaklı olduğu ileri sürülmüştür (Kâmil Mustafa eş-Şeybî, I, 352-354); ancak bu iddianın da bir zorlamadan ibaret olduğu açıktır.

İbrâhim b. Edhem, İskenderiye'de Eslem b. Yezîd el-Cühenî'yi ziyaret ederek onun sohbetinde bulunmuş, Mekke'de Süfyân es-Sevrî ve Fudayl b. İyâz'la tanışıp kendileriyle dost olmuştur. Ayrıca Sevrî ve Evzâî ile zaman zaman mektuplaştığı anlaşılmaktadır. Bu arada Ebû Hanîfe ile de buluşmuş ve aralarında dostluk meydana gelmiştir. Hücûrî, İbrâhim b. Edhem'in zâhir ilmini Ebû Hanîfe'den öğrendiğini söyler (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 201). Ebû Osman el-Esved, Süleyman el-Havvâs, Ebû Abdullah el-Kalânîsî, Şakîk-i Belhî, Huzeyfe el-Mar'âşî de İbrâhim b. Edhem'in en yakın arkadaşlarındandır. Onun sohbet meclislerinde yetişenlerden bazıları şunlardır: Ebû İshak el-Fezârî, Ali Bekkâr, Muhalled b. Hüseyin, Ebû Yûsuf el-Gasûlî, İbrâhim b. Beşşâr, Ebû İshak İbrâhim el-Herevî.

Tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden hadis rivayet eden İbrâhim b. Edhem'in bazı hadisleri mürsel olmakla birlikte kendisinin sika olduğu belirtilmektedir. Ebû İshak es-Sebî, Ebû Hâzim, Katâde b. Diâme, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Ziyâd el-Cumahî, Ebân b. Yezîd, A'meş, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Aclân, Mûsâ b. Ukbe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Şakîk-i Belhî, Şu'be b. Haccâc ve babası Edhem b. Mansûr'dan hadis almış, kendisinden de hizmetçisi İbrâhim b. Beşşâr, Süfyân es-Sevrî, Şakîk-i Belhî, Ebû İshak el-Fezârî rivayette bulunmuştur. Hadis toplama yolunu seçmediği için az hadis rivayet etmiştir. Onun hadis toplama işine fazla rağbet etmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunların başında, hadis toplamakla meşgul olurken ameli ihmal etme endişesinin geldiği söylenir. Nitekim kendisine, "Dinini korumak için ibadetin yanı sıra ilmi de ihmal etme" diyen Ebû Hanîfe'ye, "Sen de ilminle amel etmeyi ve ibadetle meşgul olmayı ihmal etme" diye cevap verdiği rivayet edilir. Süfyân es-Sevrî, İbrâhim b. Edhem'i hadis toplamadığı için tenkit etmeye kalkışınca ona, "Sen kendini 'haddesenâ, haddesenâ' ile meşhur ettin" diyerek karşılık vermesi hadis toplamaktan aynı zamanda riyâ korkusuyla kaçındığını gösterir.

İbrâhim b. Edhem daha hayatta iken şöhreti geniş bir çevreye yayılmıştır. Kurduğu sohbet meclislerinde dostlarına nasihat etmiş, uzakta bulunanların sorularına cevap yazmıştır. Onun çok fasih konuştuğu ve zaman zaman şiir söylediği belirtilir; kaynaklarda kendisine nisbet edilen bazı beyitlere yer verilmiştir. Öğütlerinde helâl kazancın önemini vurgula-

ması dikkati çeker. Duasının kabul edilmesi için ne yapması gerektiğini soran birine helâl yemesini tavsiye eden İbrâhim b. Edhem, helâl kazançla çoluk çocuğun nafakasını sağlamayı yığıtlerin işi olarak görür.

Gecelerini genellikle tefekkürle geçirip çok az uyuduğu, gündüzleri ise sürekli oruç tuttuğu belirtilen İbrâhim b. Edhem zühdü farz, nâfile ve selâmet olmak üzere üç kısma ayırır. Haramdan kaçınma şeklindeki zühd farz, helâlden olsa bile az ile yetinme şeklindeki zühd nâfiledir. Selâmet olan zühd ise şüpheli şeylerden uzak durmaktır. En mükemmel zâhid kalbi en temiz, en samimi olan ve en fazla cömertlik yapan kişidir. İbrâhim b. Edhem'in zaman zaman dağa çekilerek Allah ile ünsiyet kurmaya çalıştığı görülmele birlikte onun zühd hayatında kendini halktan tecrit etmek gibi bir anlayışı yoktur. Nitekim vaktinin çoğunu halkın içinde onların dertleriyle ilgilenecek geçirmeye çalışmış, insanlara ulemâ meclislerine devam etmelerini, namazı cemaatle kılmalarını, hacca gitmelerini, cihada katılmalarını, fakat nefsin hevâsına karşı koymayı da ihmal etmemelerini tavsiye etmiştir.

Evzâî, özellikle halkın arasına katılması ve cömertliği sebebiyle İbrâhim b. Edhem'i akrasından üstün saymış; Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî ve Şakîk-i Belhî de onun faziletleri üzerinde durmuşlardır. Cüneyd-i Bağdâdî kendisi için, "Bu yolun bilgilerinin anahtarı İbrâhim'in elindedir" ifadesini kullanır. Kelâbâzî de onu, gaip gelen bir sesle uyarıldığı için "murad" vasfına sahip olan sûfilerden, yani Hakk'ın cezbe kuvvetiyle kendine çektiği ve içindeki halleri müşahade ettirdiği kimselerden saymakta; bu tür bir cezbeyle tutulanlara önce kendi iç hallerinin gösterildiğini, ardından nefis ve maldan uzaklaştırıldıklarını belirtmektedir. Hücûrî'ye göre İbrâhim b. Edhem Hızır tarafından yetiştirilmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de onu "mânalar denizinin yüzücüsü" olarak nitelendirdiği Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi sûfilerle birlikte anar ve Ebû Hanîfe'ye uyanların din yolunu kesen eşkıyanın şerrinden, bu sûfilere uyanların ise hilekâr nefsin tuzaklarından kurtulduğunu söyler.

Muahhar kaynaklarda İbrâhim b. Edhem'e nisbet edilen, ancak babasının adıyla anılan Edhemîyye diye bir tarikatın söz edilmektedir (bk. EDHEMÎYYE). Ayrıca kendisi Çiştîyye tarikatı silsilesinde de yer alır; silsileye göre İbrâhim b. Ed-

hem, Fudayl b. İyâz'ın halifesi, Huzeyfe el-Mar'âşî'nin de mürididir.

Ebû Nuaym, İbrâhim b. Edhem'in her cuma günü sabah ve akşam on defa okuduğu, "Merhaben bi-yevmi'l-mezîd ve's-subhî'l-cedîd" diye başlayan evrâdını kaydetmiş (*Hilye*, VIII, 38-39), Kâbe'yi ziyaret sırasında terennüm ettiği, "Hecertü'l-halka turran fî hevâkâ" sözleriyle başlayan altı beyitlik münâcâtı yayımlamıştır (*Münâcât* [Mecmûa], İstanbul 1265, s. 62-63; a.e. [Mecmûa], İstanbul 1279, s. 68). Onun genellikle terğib ve terhibe dair merfû ve mevkûf rivayetlerinden elli bir tanesi Ebû Abdullah İbn Mende tarafından bir araya getirilmiş (*Müsnedü İbrâhîm b. Edhem ez-Zâhid* [Müsnedü ehadîşî İbrâhîm b. Edhem] ve Mecdî es-Seyyid İbrâhim tarafından neşredilmiştir (Bulak 1408/1988). Kendisine izâfe edilen *Cevâbü İbrâhîm b. Edhem 'an 'ademi isticâbeti'd-du'â'* adlı eser (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1054, vr. 82^b-86^b), anonim bir derlemekten ibaret iken baş tarafında İbrâhim b. Edhem'e ait olduğu rivayet edilen ve duaların kabul edilemesinin başlıca sebeplerini gösteren bir açıklamadan dolayı ona nisbet edilmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. Edhem, *Münâcât* (Mecmûa), İstanbul 1265, s. 62-63; a.e. (Mecmûa), İstanbul 1279, s. 68; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 273; İbn Hibbân, *Meşâhîrü 'ulemâ'l-emşâr* (nşr. M. Fleisshammer), Wiesbaden 1959, s. 183; Serâc, *el-Lüma'*, s. 219, 236, 260; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Nevâvî), s. 37, 168; Ebû Tâlib el-Mekî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1310, I, 250, 266; Süleimî, *Tabakât*, Kahire 1986, s. 27-38; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 367-395; VIII, 3-58, 70; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 47-48; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 112-113; Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 200-203; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 55, 199, 200, 215, 229, 270, 332, 333; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, II, 370-408; İbnü'l-Cevzî, *el-Kuşşâs ve'l-müzekkirîn* (nşr. Ebû Hâcir Muhammed Zağlûl), Beyrut 1986, s. 68-69; a.mlf., *Şifâtü's-şafve*, IV, 152-158; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 142-165; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 56; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 31-32; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 27-39; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 387-396; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 132-134; Eflâkî, *Menâkıbü'l-'ârifîn*, I, 220, 471-472; İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, 79-81, 309, 434; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 59; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 142-148; Rüdânî, *Şifâtü'l-halef bi-meşvûlî's-selef* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1408/1988, s. 108-109, 131; Hocaâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-evliyâdan Silsile-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, İstanbul 1318, s. 116-122; I. Goldziher, *el-'Akide ve's-şerî'a fî'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Beyrut 1946, s. 141-144; R. A. Nicholson, *es-Sûfiyye fî'l-İslâm* (trc. Nûreddin Şerîbe), Kahire 1371/1951, s. 21-

22; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf: Sıretün rûhiyye fi'l-İslâm*, İskenderiye 1963, s. 74, 82, 92, 215, 273; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne't-taşavvuf ve't-teşeyyü*, Bağdad 1964, I, 351-354; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 407-430; E. Dermenghem, *Vies des saints musulmans*, Paris 1981, s. 17-49; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîka-i Çiştîyye der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 74; C. van Arendonk-Nicholson, "İbrâhim b. Adham", *El*, III, 432-434; Russel Jones, "İbrâhim b. Adham", *EP* (İng.), III, 985-986; Fethullah Müctebâî, "İbrâhim Edhem", *DMBİ*, II, 403-407; K. A. Nizami, "Çiştîyye", *DİA*, VIII, 343; "Ebrâhim b. Adham", *Elr*, VIII, 62-63.

REŞAT ÖNGÖREN

□ EDEBİYAT. İslâm edebiyatlarında İbrâhim b. Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-men-sur edebî eserlere konu olmuş, "İbrâhim b. Edhem hikâyeleri", "İbrâhim b. Edhem menkıbeleri" ve "İbrâhim Edhem destanı" gibi adlarla anılmıştır. Türkçe İbrâhim Edhem destanlarında yer alan maceralar daha ziyade tasavvufî bir mahiyet arzeder. Buna göre İbrâhim Edhem, tahtının üzerinde uyuya kaldığı bir gece rüyasında tavanın sallandığını hisseder. Orada kimin bulunduğunu sorunca, "Tanidik biriyim, devemi kaybettim, onu arıyorum" cevabını alır. İbrâhim Edhem, damda deve aramanın şaşkınlık olduğunu söyleyince sesin sahibi ona, Allah'ı altın taht üzerinde ve atlas elbise içinde aramanın damda deve aramaktan daha büyük bir şaşkınlık olduğunu hatırlatır. Bunun üzerine İbrâhim Edhem düşünceye dalar. Olaydan birkaç gün sonra devlet ileri gelenlerinin bulunduğu şölende bir adam korkusuzca muhafızları geçerek İbrâhim

Edhem'in karşısına dikilir. İbrâhim Edhem ne istediğini sorunca adam şölenin verildiği anda kalmak istediğini belirtir. İbrâhim Edhem, buranın han değil kendisine ait bir konak olduğunu ve her önüne gelenin burada kalamayacağını söyler. Adam, konağın daha önce kimlerin olduğunu ve onların şimdi nerede bulunduğunu sorar; İbrâhim Edhem de önceki sahiplerinin öldüğünü belirtir. Adam, "Bu ne biçim konaktır ki biri gelmede, biri gitmede" der ve oradan uzaklaşır. Bundan etkilenen İbrâhim Edhem onun peşine düşer; kendisiyle konuşmak istediğini belirterek kim olduğunu sorunca "Hızır" cevabını alır. Ertesi gün ava çıkan İbrâhim Edhem atının üzerinde iken "uyan!" diye bir ses duyar. Üç defa tekrarlanan bu sese aldırış etmeyince aynı ses, "Başkaları seni uyandırmadan önce kendin uyan!" cümlesiyle yankılanır. Ayrıca İbrâhim Edhem'in o esnada karşısına çıkan bir ceylân dile gelerek, "Ben seni avlamak için gönderildim; senin beni avlaman için değil. Bir biçareye ok atıp avlamak için mi yarıldın? Bundan başka işin yok mu?" der. Ardından aynı sözleri atının eyerinin karşından ve kendi içinden de işiten İbrâhim Edhem âniden ruhî bir değişime uğrar, keşfi açılır. Allah'a tövbe eder ve "Rab-bim! Beni koruduğun sürece bugünden itibaren sana âsi olmayacağım" diyerek üzerindeki kıymetli eşyaları, elbiselerini ve atını orada karşılaştığı çobanlarından birine verir, sürüyü de bağışlar ve çobanın elbiselerini giyip Belh'ten ayrılır.

İbrâhim Edhem'in tahtından vazgeçmesine sebep olan diğer bir olay ise şöyledir: Belh'te hükümdar iken avlamak için bir ceylân takip eden İbrâhim Edhem, vadiye indiğinde eli ayağı bağlı bir kişiyi bir karganın beslediğini görür. Adamın eşkıyalar tarafından bu hale getirildiğini, karganın da Allah tarafından gönderildiğini öğrenince tahtından vazgeçer (Özön, s. 73; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 145). Bundan sonra bir derviş gibi ibadet ve riyâzetle vakit geçiren, kendi el emeği ve alın teriyle geçinen İbrâhim Edhem memleketini terkedip Mekke'ye gider. Çölde tanımadığı biriyle arkadaşlık kurar, ondan ism-i a'zam duasını öğrenir ve bu duayı okuyarak Hızır'la buluşur. Bu arada çocuk yaşta Belh'te bıraktığı, kendisinin ardından oraya hükümdar olan oğlu babasının Mekke'de olduğu haberini alınca bu raya gelir ve onu alıp memleketine götürerek tekrar tahta çıkarmak niyetinde olduğunu söyler. Fakat Allah sevgisi için de bütün varlığını yok eden İbrâhim Ed-

hem, Allah'a dua ederek ya kendi canını ya da oğlunun canını almasını ister ve o anda oğlu ölür.

İbrâhim Edhem'in çeşitli kerâmetler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek bir dinî heyecan kaynağı oluşturmıştır. İbrâhim Edhem'in bilhassa Allah sevgisinin mal ve evlât sevgisinden üstün olduğunu göstermesi, Hızır'la arkadaşlık yaptığına inanılması, yaşadığı dönemde başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok kişiyle yakın dostluk kurması, kendi el emeği ve alın teriyle geçimini sağlaması, menkıbesinin halk arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Türk divan edebiyatı şairleri İbrâhim Edhem'i, "Zâhid bize ta'n eyleme bu şekli-i fenâda / Biz tâc ü kabâ terkin uran Edhem-i aşkız" (Tarzî); "Eğmez erbâb-ı fenâ tâc-ı zer-i hurşide baş / Taht-gâh-ı âleme meyletme Edhemlik budur" (Sabûhî Dede); "Her şahsı harîm-i Hakk'a mahrem mi sanırsın / Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın" (Ziyâ Paşa) gibi beyitlerde söz konusu etmişlerdir.

İbrâhim Edhem menkıbelerinin Türk edebiyatına Feridüddin Attâr'ın *Tezki-retü'l-evliyâ'* adlı eserinden geçtiği sanılmaktadır. İlk mensur tercümeleriyle birlikte manzum şeklinin de XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı kanaati yaygındır. Diğer dinî halk hikâyelerinde genellikle nazım birimi olarak beyit, vezin olarak da aruz kullanıldığı halde İbrâhim Edhem menkıbelerinde hem beyitlere hem de hece vezniyle yazılmış dörtlüklere rastlanmaktadır. Vâsî Mahir Kocatürk, manzum bir *Dâstân-ı İbrâhim Edhem* nüshasının kendi kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 160). Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde manzum bir *Kıssa-i İbrâhim b. Edhem ve İnâbetuhû Rabbihû* (Hacı Mahmud Efendi, nr. 6286, vr. 37^a-41^b), Adana İl Halk Kütüphanesi'nde sonu eksik, elli sekiz beyitlik bir *Manzûme-i Hikâye-i İbrâhim Edhem* (nr. 1152/2, İ. Çetin Derdiyok tarafından Latin harfleriyle yayımı için bk. bibl.), Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde de mensur bir *Menâkıb-ı İbrâhim Edhem* (nr. 13547) mevcuttur.

Hayat hikâyeleri birbirine benzediğinden İbrâhim Edhem'le Buda arasında paralellik kuranlar (Sunguroğlu, s. 10-13), hatta Buda'nın bu hikâyeye kaynaklık ettiğini söyleyenler vardır (Çağatay, s. 157). Na'tî'nin *Edhemnâme* adlı mesnevisi de İbrâhim Edhem'in hayatı çerçevesinde

İbrâhim b. Edhem'in Kâbe'yi ziyaret sırasında terennüm ettiği münâcâtı (*Münâcât* [Mecmua], İstanbul 1265, s. 62-63)

